

Octavia Nedelcu¹

Universitatea din București

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine

RECEPTAREA LITERATURII SÂRBE ÎN ROMÂNIA.

NOI PROVOCĂRI ÎN MILENIUL III

Receptarea literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe în România reprezintă o temă de un interes constant pentru slaviștii (sârbiștii) din România, condiționată, fără îndoială, și de contextul istoric, politic, social, lingvistic și cultural de-a lungul timpului. Lucrarea tratează problematica traducerilor textului literar din spațiul ex-iugoslav în general și sârbesc în special, fiind o prezentare a fenomenului traductologic din perspectivă diacronică și sincronică. Lucrarea cuprinde mai multe aspecte: aspecte lingvistice preliminare, panorama traducerilor literare de-a lungul timpului, rolul editurilor și criteriile de selecție a lucrărilor care urmează a fi traduse, statutul traducătorului de ieri și de azi, cenzura politică și economică, tendințe în traductologie, instituțiile și organismele de cultură care susțin actul de traducere, problemele actuale cu care se confruntă traducătorul, noi provocări în viitor pentru tinerii traducători. Fără a oferi doar o listă completă a celor mai „receptați” autori sârbi în spațiul cultural românesc (Ivo Andrić, Milorad Pavić, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Vasko Popa, Branislav Nušić ș.a.), lucrarea se analizează ecoul operelor acestora, cronicile ori semnalele aferente în periodicele și publicațiile literare din România care au promovat de-a lungul timpului literatura ex-iugoslavă, respectiv cea sârbă. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive, lucrarea se dorește a fi o radiografiere obiectivă a receptării literaturii sârbe în România care, pe lângă informațiile sintetice oferite, sperăm să suscite interes și o temă de proiecte comune.

Cuvinte-cheie: traductologie, traducere literară, receptarea prin traduceri, literatura sârbă, instituționalizarea traducerilor, statutul traducătorului

1. Preambul

Problema receptării literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe în România reprezintă o temă de cercetare importantă pentru slaviștii (sârbiștii) din

¹ octavia.nedelcu@lils.unibuc.ro

România, condiționată, fără îndoială, și de contextul istoric, politic, social, lingvistic și cultural de-a lungul timpului. Lucrarea de față este rodul unor preocupări de-o viață care tratează problematica traducerilor textului literar din spațiul ex-iugoslav în general și sârbesc în special, fiind o radiografie a fenomenului traductologic din perspectivă diacronică și sincronică. Aceasta cuprinde mai multe aspecte: aspecte lingvistice preliminare în cadrul contextului istoric și geopolitic, o panoramă a traducerilor literare de-a lungul timpului și a ecourilor acestora în presa literară românească, rolul editurilor și criteriile de selecție a operelor care urmează a fi traduse, statutul traducătorului de ieri și de azi, cenzura politică și economică, tendințe în traductologie, instituțiile și instituțiile de cultură care susțin actul de traducere, problemele actuale cu care se confruntă traducătorul, noi provocări în viitor pentru tinerii traducători. Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive, lucrarea se dorește a fi o trecere în revistă obiectivă a receptării literaturii sârbe în România care, pe lângă informațiile sintetice oferite, sperăm să suscite interes și o temă de proiecte comune.

2. Bibliografii

Despre semnificația tălmăcirii și utilitatea traducerilor s-a scris mult, poate nu însă cu suficientă convingere că actul traducerii este una dintre cele mai concrete și mai importante activități sociale de mediere în transferul de valori culturale. Necesitatea unor istorii ale traducerilor în limba română a devenit tot mai evidentă odată cu recunoașterea treptată a rolului traducerii în cultura națională.

Un prim volum la care facem referire este *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*, publicat în două ediții, 2004 și 2005 sub egida Academiei Române, proiect coordonat de un colectiv de cercetători de la Institutul de lingvistică și istorie literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca și care prezintă din punct de vedere istorico-literar romanele traduse din alte limbi și publicate în volum ori foileton pe baza fondului de carte al Bibliotecii Universitare din Cluj-Napoca, respectiv al Bibliotecii Academiei Române. Din această cauză, numărul articolelor lexicografice ordonate cronologic dedicate traducerilor din literaturile iugoslave este extrem de modest, limitându-se la consemnarea a mai puțin de 20 de romane (Ivo Andrić, Miodrag Bulatović, Meša Selimović, Stevan Sremac, Branko Ćopić, Bora Stanković, Vladan Desnica, Oskar Davičo, Branislav Nušić, Ivan Cankar, Dobrica Ćosić ș.a.).

Un alt volum dedicat traducerilor din literaturile slave este *Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011*, coordonat de profesorul Constantin Geambașu, la vremea aceea șeful Catedrei de Limbi și literaturi slave, apărut sub egida Editurii Universității din București în 2011 și care cuprinde liste ample de traduceri literare în volume distincte din spațiul slav, redactate de colegii

secțiilor de limbi slave din cadrul catedrei. Fără să fie neapărat exhaustivă, această bibliografie descriptivă, enumerativă, constatativă oferă însă o imagine clară a dinamicii traducerilor literare din perioada menționată. Capitolul dedicat literaturii sârbe cuprind 150 de titluri (volume de autor, antologii și traduceri din literatura de expresie sârbă). Menționăm că există capitole distincte pentru traducerile din literatura croată, macedoneană și slovenă.

În 2022 a apărut *Dicționarul romanului central-european din secolul XX*, un proiect de mare anvergură, mult așteptat, la care s-a lucrat trei decenii, coordonat de criticul literar Adriana Babeți și publicat la editura Polirom din Iași. Aceasta semnează o amplă introducere de aproape 100 de pagini, care ar fi putut fi o carte de sine stătătoare și care reprezintă cea mai substanțială contribuție românească la definirea literaturii Europei Centrale. Dicționarul cuprinde 250 de romane din literaturile acestui spațiu, sub formă de fișe de autor și de roman, semnate de peste 70 de contributory. Spațiul ex-iugoslav, la care am contribuit parțial, este reprezentat de 20 de romancieri, mulți dintre aceștia traduși de-a lungul timpului în limba română (David Albahari, Ivo Andrić, Svetislav Basara, Miodrag Bulatović, Miloš Crnjanski, Dobrica Ćosić, Danilo Kiš, Dragoslav Mihailović, Milorad Pavić, Borislav Pekić, Branimir Šćepanović, Svetlana Velmar Janković).

O lucrare recentă, de curând ieșită de sub tipar, sub egida Academiei Române, este *O istorie a traducerilor în limba română*, care vizează o istorie a contextelor, a traducătorilor și a ideilor acestora despre actul traducerii, o istorie a mentalităților, a evoluției limbii române, a genurilor și subgenurilor literare și non-literare în două volume cu o abordare diacronică, cu periodizări specifice fiecărui secol, cu studii semnate de peste 200 de cercetători din țară și străinătate dedicate sec. al XX-lea, sub coordonarea colegilor de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Litere și Științe ale comunicării, inițiatora de proiect, reprezentat de Muguraș Constantinescu, Daniel Dejica, Rodica Nagy, Titela Vîlceanu. Se lucrează la încă două volume, unul pentru secolul al XIX-lea și unul pentru secolele al XVI-lea, XVII-lea și XVIII-lea. Am fost onorată să contribui cu două studii despre un scurt istoric al editurii Kriterion, o editură a minorităților naționale unde am lucrat ca redactor la secția de limba sârbă, și cu un studiu despre traducerile din literatura sârbă în România în sec. XX.

3. Argument

Problematica relațiilor culturale, istorice, lingvistice, politice, bisericești româno-sârbe (iugoslave), ori din alt domeniu, reprezintă un important patrimoniu cultural moștenit, dar care nici până în ziua de astăzi nu este suficient de bine cunoscut, cu atât mai puțin cercetat și transmis în conștiința celor îndreptățiți să-l prețuiască, deși au fost publicate nenumărate articole, studii, volume ori chiar teze de doctorat, semnate de cercetători renumiți precum: Ilie Bărbulescu,

Anton Balotă, Mirco Jivcovi, Jiva Milin, Miodrag Milin, Andrei Milin, Bogdan Catană, Silviu-Ilie Moldovan, Laura Herța, Đorđe Radojčić, Nikola Gavrilović, Ljubivoje Cerović, Jon Dežan, Radu Flora, Milan Vanku, Lia Magdu ș.a. O mențiune specială se cuvine a acorda seriei celor șase Simpozioane internaționale² dedicate relațiilor româno-iugoslave în plan cultural, literar și lingvistic, în perioada 1970-1982, cu participarea unor renumiți slaviști din cele două țări: Asim Peco, Radu Flora, Svetozar Marković, Radoje Simić, Đorđe Trifunović, Milan Vanku, Dragiša Živković, Momčilo Savić, Jovan Deretić, Lia Magdu, Slobodan Ž. Marković, respectiv Gheorghe Mihăilă, Mirco Jivcovi, Horia Mazilu, Dorin Gămulescu, Dan Zamfirescu, Voislava Stoianovici, Jiva Milin, Mihai Radan ș.a.

Un merit deosebit în inițierea și organizarea simpozioanelor din Iugoslavia l-a avut, fără îndoială, profesorul Radu Flora, distins om de cultură, filolog și scriitor român din Serbia, traducător, lingvist, folclorist, cercetător al relațiilor sârbo-române.

De începuturile receptării literaturilor iugoslave în România și ulterior de relațiile culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave s-a ocupat, cu multă acribie, regretata profesoara Voislava Stoianovici, în studiul său dedicat versiunilor baladei *Hasanaginica* în limba română (Stoianovici, 1976).

4. Context lingvistic, istoric și politic

Pentru a putea trata tema receptării literaturilor iugoslave și ulterior a literaturii sârbe, e nevoie să abordăm evoluția limbii din care s-au realizat aceste traduceri, respectiv sârbocroata sau croatosârba. Dat fiind faptul că este o problemă cunoscută, vom face doar o scurtă trecere în revistă, pentru a ajunge în prezent la statutul lingvistic din perspectiva traducătorului literar din România. Încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea, în epoca romantismului apare ideea unui stat unic al slavilor de sud, cu o limbă unică, în contextul în care atât sârbii, cât și croații se aflau sub stăpâniri străine. Teza de bază era că, indiferent de religie (ortodoxă, catolică ori islamică), sârbii, croații, bosniacii, muntenegrenii constituie un singur popor pentru că vorbesc aceeași limbă. Este perioada când se standardizează și reformează limba literară, stipulată de Acordul semnat la Viena în 1850 de șapte cărturari croați și sârbi, printre care sunt Vuk Stefanović Karadžić, care o numește limba sârbă, și croatul Ljudevit Gaj, care o numește limba ilirică. Denumirea de limbă sârbocroată este dată de filologii germani (Jacob Grimm,

² „Relațiile sârbo (iugoslavo)-române”, 22-23 mai 1970, Vârșet; „Interferențe iugoslavo-române în domeniul literaturii populare”, 28 septembrie-1 octombrie 1972, Panciova; „Interferențe lingvistico-dialectale și paralelisme filologice iugoslavo-române”, 9-13 octombrie 1974, Zrenianin; „Relațiile româno-iugoslave culturale, literare și lingvistice”, 21-25 octombrie 1976, București; „Relațiile literar-culturale și reciprocitatea” 25-28 august 1980, Belgrad; „Relațiile româno-iugoslave culturale, literare și lingvistice”, 21-25 octombrie 1982, București.

în 1818), care manifestau un interes aparte pentru poeziile populare publicate de Vuk, iar termenul va fi preluat și va intra în uz. Începând din acea perioadă, domeniul lingvisticii interferează cu cel politic până în zilele noastre, pendulând de la o epocă la alta între ideea unei limbi unice, în care se încearcă estomparea diferențelor, și cea a două limbi distincte, în care se subliniază acestea, în funcție de evenimentele politice prin care trec vorbitorii. Limba sârbocroată ori croatosârba a fost limba oficială odată cu formarea primului stat unitar al slavilor de sud, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, în 1918, devenit mai târziu Regatul Iugoslavia (1929) și Republica federală ori federativă în perioada comunistă (1945). În Iugoslavia comunistă, politica lingvistică de stat a constat în estomparea diferențelor dintre sârbă și croată. În Acordul de la Novi Sad (1954), semnat de 25 de lingviști și scriitori, se stipulează că limba sârbocroată sau croatosârba are două variante literare, sârba și croata, și este limba comună a sârbilor, croaților, bosniacilor și muntenegrenilor. La începutul anilor '90, odată cu procesul de destrămare a Iugoslaviei, a accentuării tendințelor naționaliste și a configurării de noi state naționale, sârba, croata, bosniaca și muntenegreana devin în timp limbi oficiale. În 1992 a apărut la Zagreb un dicționar al diferențelor dintre cele două variante, *Rječnik razlika izmedju hrvatskog i srpskog jezika*, semnat de Vladimir Brodnjak. Pentru un cititor neavizat, acest dicționar ar fi dovada vie a existenței a două limbi distincte, în vreme ce pentru un specialist lucrurile sunt mai nuanțate. În ciuda faptului că termenul de sârbocroată este definitiv compromis, controversele persistă în continuare nu numai între lingviștii sârbi și croați, dar și în rândul slaviștilor. Lingviștii din alte țări, neimplicați emoțional, constată pe de o parte o realitate lingvistică a unui trunchi comun sârbilor, croaților, bosniacilor și muntenegrenilor și, pe de altă parte, o realitate sociolingvistică a existenței celor patru limbi, mai sus menționate. În unele instituții de învățământ superior din străinătate, cele trei sau patru standarde lingvistice se predau împreună (de exemplu, la Paris-Sorbonne IV, bosniacă-croată-muntenegreană-sârbă), obținându-se o diplomă comună, în vreme ce în alte universități acestea sunt distincte, predate în secții diferite – de pildă la Universitatea din București, din 1996 ființează secția de limbă croată, pe lângă cea de limbă sârbă. Acest fapt a condus, pe de o parte, la dublarea numărului de studenți, dar, pe de altă parte, și la diminuarea programei de învățământ, în cazul literaturii, mai ales. După „divorțul lingvistic, a urmat partajul literar”. Pentru autorii contemporani, traducătorii trebuie să țină cont de solicitările și doleanțele acestora. De pildă, Dubravka Ugrešić a refuzat ca pe afișul de lansare a unei traduceri să fie menționată drept scriitoare croată, considerându-se o autoare apatridă, transnațională, de limbă croată, iar mai recent, tânăra scriitoare Lana Bastašić, născută în Croația, cu studii în Bosnia și Serbia, a solicitat ca pe noua ei carte să fie menționată traducere din limba sârbocroată.

Atomizarea limbii sârbocroate a condus însă la îmbogățirea palmaresului lingvistic al traducătorilor, care s-au trezit, „peste noapte”, poligloți, traducători din sârbă/croată/bosniacă/muntenegreană. Deși constituția Serbiei prevede că limba oficială a statului este sârba scrisă cu alfabetul chirilic, alfabetul latin se menține în folosință curentă, facilitând munca traducătorilor români, care nu sunt nevoiți să recurgă la diverse transliterări, asemenea colegilor care traduc din limbi slave cu alfabet chirilic. Existența în paralel a celor două alfabete a simplificat, așadar, problema transliterării numelor proprii, chiar dacă nu toți traducătorii respectă acest lucru.

5. Începuturi

Tradiția schimburilor culturale, reflectată în sfera traducerilor din sârbă în română și din română în sârbă, este prezentă din cele mai vechi timpuri, respectiv din perioada medievală, și se intensifică în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când apar primele traduceri românești din folclorul sârbesc. Istoria zbuciumată a zonei Balcanilor, la începutul secolului trecut, marcată de războaiele balcanice și ulterior de Primul Război Mondial, a făcut ca traducerile operelor beletristice să apară mai târziu. Cu toate acestea, chiar dacă numărul autorilor traduși este relativ redus, cu caracter aleatoriu și mai degrabă subiectiv, putem menționa că prima traducere literară în limba română este o povestire a scriitorului realist Laza Lazarević, *La puț – scene din viața sârbă*, apărută în „Convorbiri literare” în 1896. Traducerile din opera aceluiași scriitor vor continua în sec. XX cu povestirea *Popa nostru ăl bătrân* în 1911. Același autor va fi tradus în 1916 cu volumul *Povestiri sârbești*, precedat de o prefață nesemnată, iar o ultimă traducere a acestui autor datează din 1926, cu povestirea *Werther*. Prefața este semnată de prozatorul și publicistul N. Batzaria, care apreciază traducerea, imputându-i însă traducătorului transliterarea greșită a numelor proprii. Primul roman ficțional tradus este unul de dragoste, *Dragoste de haiduc. Roman sârbesc*, scris de un autor cvasinecunoscut, Bosulka Sava, și apărut în 1918.

6. Perioada interbelică

Nici în această perioadă nu crește numărul titlurilor traduse, dar se remarcă o selecție riguroasă pentru lucrări și autori valoroși, e drept cu tematică variată. Astfel este tradus romanul *Sirena* al cunoscutului scriitor și dramaturg croat Ivo Vladimir Vojnović, în două ediții (1925/1930), și în premieră trei volume de poeme în proză și eseuri ale lui Jovan Dučić, unul dintre cei mai mari poeți ai modernismului sârb de la începutul secolului al XX-lea, „cel mai mare filosof dintre poeți și cel mai mare poet dintre filosofi”, cum l-a numit critica vremii: *Comoara Împăratului Radovan. Cartea despre soartă*, 1938; *Cetății și himere. Scrisori din:*

St. Beatenberg, Geneva, Paris, Corfu, Roma, Delphi, Avila, Atena și Ierusalim și Legende albastre. Poeme în proză, ambele în 1939. Menționăm că toate cele trei volume au fost tălmăcite de Bogoljub Pissarov, care a activat timp de 30 de ani ca asistent la Secția de Slavistică a Universității din București. Jovan Dučić a petrecut trei ani de zile la București (1937-1939), fiind primul ambasador al Iugoslaviei la București. A întreținut numeroase legături cu scriitorii români ai vremii (Ion Pillat, Ion Minulescu, Ion Caraion, Victor Eftimiu), publicând cu ajutorul slavistului Anton Balotă traduceri din poeziile sale în diferite reviste literare. În ultimul an de misiune diplomatică a fost ales membru de onoare al Societății Scriitorilor Români.

7. Perioada comunistă (1945-1970)

Realismul socialist

După Al Doilea Război Mondial, interesul față de literatura și cultura din țările socialiste a crescut vizibil. Un moment important îl constituie, fără îndoială, înființarea în anul 1949 a Catedrei de limbi slave moderne la Universitatea din București, respectiv a secției de limba sârbă, numită ulterior de limbă sârbocroată, care în 2024 va sărbători 75 de ani de existență. În primul deceniu după război, arta și literatura evoluează sub semnul realismului socialist, când se traduc romane care fac parte din așa-numita Noua Literatură de Eliberare (NOB): Dobrica Ćosić, *Soarele e departe*, 1957; Mihailo Lalić, *Nunta*, 1957; Branko Ćopić, *A opta ofensivă*, 1966; *Dezlănțuirea*, 1972. În același timp însă, cresc exigențele valorice, precum și volumul și calitatea traducerilor datorate primelor generații de absolvenți ai secției de filologie sârbocroată, unii dintre ei cadre didactice universitare: Mirco Jivcovići, Victor Vescu, Dorin Gămulescu, Milivoi Gheorghievici, Voislava Stoianovici, Carmen Gheorghiu, Simion Morcovescu.

Realismul literar

În pofida barierelor de ordin ideologic, cu o scurtă perioadă de întrerupere a relațiilor dintre țările noastre (1948-1955), care a însemnat, printre altele, și interzicerea publicării traducerilor din literaturile popoarelor iugoslave sau a respectării principiului reciprocității, literaturile iugoslave, respectiv sârbă, pătrund adânc în spațiul cultural român. Se traduce cu precădere romanul și proza scurtă din opera clasicilor realismului sârbesc: Radoje Domanović, *Stradia. Povestiri satirice*, 1956, Stevan Sremac, *Popa Ćira și popa Spira*, 1963, Ivo Ćipiko, *Păianjenii*, 1964, ori Milovan Glišić, *Învățătorul și alte povestiri*, 1970, toate publicate la Editura pentru Literatură Universală, devenită ulterior Editura Univers, instituție care a jucat un rol important în promovarea literaturilor slave în general. Semnalăm un fenomen inedit prin faptul că traducerile erau „stilizate” de scriitori români (Virgil Teodorescu, Dan Bărbulescu, Geo Dumitrescu, Gellu Naum ș.a.) care semnau alături de traducătorii cunoscători ai limbii sârbe. Pe lângă grija de a

oferi o traducere fluentă a operei în limba română țintă, putem interpreta acest lucru și ca o formă mascată a cenzurii vremii. Uneori însă „contribuția” acestora deforma sensul textului sursă.

Cei mai populari scriitori

Dintre scriitorii sârbi traduși la vremea aceea, de cea mai mare popularitate s-au bucurat în această perioadă comediile lui Branislav Nušić, romanele umoristice ale lui Branko Ćopić, *Peripețiile lui Nikoletina Bursać*, 1965; *Anii măgăriilor*, 1969 și romanele istorice ale lui Ivo Andrić. Un moment de referință îl reprezintă traducerea romanului *Sînge stricat*, de Borisav Stanković, primul roman modern (1959). Un rol important în promovarea acestor scriitori a revenit Editurii pentru Literatura Universală, care tipărea din literaturile slave în medie 20 de volume pe an, fără a le include pe cele din limba rusă. Dacă proza se traducea cu precădere în volume, poezia era tradusă, în general, în periodice, reviste literare ori antologii reprezentative, un volum de excepție fiind tălmăcirea lui Nichita Stănescu a liricii lui Vasko Popa (1966). Un număr deloc de neglijat îl reprezenta, de asemenea, traducerea textelor de dramaturgie pentru necesitățile teatrului, radioului, televiziunii, astăzi act cultural aproape inexistent.

8. Reviriment literar în perioada comunistă (1970-1989)

După anii '70 se afirmă o nouă generație de traducători, din rândul absolvenților de sârbocroată ori a vorbitorilor nativi din România sau Iugoslavia (Dušan Petrovici, Lydia Tocariu, Constantin Ghirdă, Victoria Frâncu, George Bulic, Ileana Popescu, Ileana Vescu, Adrian Costea, Octavia Nedelcu ș.a.), apar noi edituri care publică din literaturile iugoslave în zeci de mii de exemplare: Minerva, Albatros, Eminescu, Cartea Românească la București, Dacia la Cluj, Junimea la Iași, Facla la Timișoara, se diversifică genurile literare și speciile romanești (romanul pentru tineret, istoric, psihologic, de dragoste, istoric), care pătrund destul de adânc în perimetrul cultural românesc. Astfel, pe lângă scriitorii contemporani sârbi care se traduc cu predilecție în virtutea reciprocității: Slavomir Nastasijević, Živorad Mihajlović, Grozdana Olujić, Vladimir Stojšin, Antonije Isaković, Sveta Lukić și mulți alții, traducătorii își îndreaptă interesul spre scriitori importanți din spațiul croat: Miroslav Krleža, *Banchet în Blitvania*, 1986, Vladimir Desnica, *Primăverile lui Ivan Galeb*, 1972, *Refugiații din Zadar*, 1972 și din spațiul sloven: Tone Seliškar, *Prietenii*, 1974. În 1970 se înființează editura minorităților naționale, Kriterion, în cadrul căreia va funcționa și o redacție destinată traducerilor din limbile minorităților în limba română, publicându-se însă masiv clasicii literaturilor iugoslave. Romanul *Dervişul și moartea*, care i-a adus scriitorului bosniac Meša Selimović recunoaștere internațională, este tradus în 1971. Borislav Pekić, unul dintre cei mai erudiți și originali scriitori, este publicat cu romanul *Pelerinajul lui Arsenie Njegovan*. Romanele inegalabilului Miodrag Bulatović, cu un discurs în

cheia realismului magic, sunt o adevărată odisee a suferințelor omenirii: *Cocoșul roșu zboară spre cer*, 1978; *Oameni cu patru degete*, 1987. Miloš Crnjanski, cel mai important reprezentant al modernismului, care a devenit încă din timpul vieții un clasic modern, ale cărui romane istorice mustesc de lirism, e prezent cu un roman de dragoste: *O picătură de sânge spaniol* (1983), iar Danilo Kiš, unul dintre cei mai reprezentativi autori pentru cultura Europei Centrale, debutează în perimetrul cultural românesc cu traducerea romanului *Clepsidra* în 1987.

9. Perioada postcomunistă (1989-2000)

După răsturnarea regimului comunist în 1989, prin dispariția cenzurii și prin apariția inițiativei de privatizare liberă, în perioada de tranziție are loc o adevărată explozie editorială, prin apariția unui număr mare de edituri noi, tipografii, reviste literare pentru toate categoriile de cititori. Într-o economie de piață în care cartea a devenit o marfă din ce în ce mai scumpă și, ca atare, inaccesibilă, odată cu scăderea puterii de cumpărare, criteriul dominant este cel financiar, impus de legea implacabilă a economiei capitaliste, de cerere și ofertă. În acest context încep să fie traduse opere literare trecute la index până atunci, așa-zisa literatură de sertar, fiind promovați scriitorii disidenți și emigranți, se impun genuri literare marginale de conjunctură și literatură religioasă, interzisă până atunci. Odată cu creșterea numărului de titluri traduse scade însă drastic tirajul acestora, de la sute ori zeci de mii de exemplare în timpul regimului comunist, la câteva sute de exemplare. Astăzi, în peisajul editorial românesc s-au impus câteva edituri sau grupuri editoriale puternice, care au preluat rolul de promovare a valorilor cultural-literare.

Pentru traduceri din literatura sârbă sunt reprezentative următoarele edituri: Humanitas, Niculescu, Nemira, Paralela 45, Polirom, Univers, RAO din București, Editura de Vest din Timișoara și Editura Uniunii Sârbilor din România (din păcate fără posibilitatea unei difuzări adecvate, publicațiile fiind sprijinite financiar de guvernul României). Dacă până în 1990 traducătorii erau aceia care făceau propuneri de editare, astăzi editurile, participante la numeroase târguri internaționale de carte, sunt cele care impun titlurile și scriitorii în vogă care urmează să fie traduși. Se pune problema drepturilor de autor, de cele mai multe ori deținute de agenții private, care se negociază la nivel instituționalizat. Uneori însă editorii, fără să se consulte cu traducătorii, sunt interesați să publice bestsellere, în speranța că succesul unei cărți premiate în străinătate se va repeta automat și în România, ceea ce nu se întâmplă de fiecare dată. Există și situații când traducătorii înșiși obțin drepturi exclusive de traducere (Mariana Ștefănescu pentru Milorad Pavić ori Dušan Baiski pentru Vuk Drašković).

Odată cu destrămarea fostei Iugoslavii încep timid să se configureze noi spații culturale și totodată receptarea literaturilor acestora. Cititorului i se pune

la dispoziție o ofertă extrem de variată și de bogată, necenzurată, din păcate neselecționată, în care singurul criteriu dominant este cel al competitivității economice, care nu se identifică întotdeauna cu cel al valorii. În continuare proza, respectiv romanul, se vinde cel mai bine, dar se traduce mult mai puțin, iar traducerea volumelor de poezie, cu câteva excepții, este condiționată de susținerea financiară din partea unor asociații ori uniuni literare, a unor fundații ori institute culturale, a unor sponsori, persoane particulare ori între autori, pe principiul reciprocității. Din păcate, în această perioadă sunt extrem de puține texte de dramaturgie. Secolul XX este pe drept cuvânt numit și „secolul traducerilor”, e drept, cu sușuri și coborâșuri, dar extrem de prolific pentru spațiul cultural de limbă sârbocroată, astăzi sârbă, însumând peste 200 de titluri, dintre care mai bine de jumătate o reprezintă proza.

10. Traducerile la început de mileniu

În ciuda apropierii geografice, a spiritualității înrudite, a istoriei nu de puține ori comune ori similare a popoarelor noastre, receptarea literaturii sârbe în România la început de mileniu, marcat de profunde divizări geopolitice care au scindat literaturile iugoslave, a condus la o atitudine rezervată din partea editurilor românești orientate spre alte spații culturale, publicându-se în cel mai bun caz autori consacrați în plan internațional și „confirmați pe piața internațională” precum Ivo Andrić, Milorad Pavić, Danilo Kiš, Miloš Crnjanski, Borislav Pekić, ori premiați în țară, precum Vuk Drašković ori Milisav Savić. Din fericire, situația este compensată de interesul crescut al editurilor din Republica Moldova și pentru alți autori de literatură ficțională (Svetislav Basara la Editura Cartier) ori chiar pentru literatura pentru copii la Editura Arc. Interesul Editurii Uniunii Sârbilor din România se îndreaptă cu precădere spre traducerea de poezie a unor clasici ai liricii sârbe ori poeți contemporani: Miodrag Pavlović, Branko Miljković, Milovan Vitezović, Radomir Andrić ș.a. Tot în această perioadă, poeta Liubița Raichici îl tălmăcește pe marele romantic Petar Petrović Njegoš cu poemul *Flacăra microcosmică*, Eikon, București, 2021, care se adaugă capodoperei acestuia, *Cununa munților*, publicată în traducerea lui Dumitru M. Ion cu patru decenii în urmă.

Ultimele traduceri lansate la Salonul Internațional de Carte Bookfest din 2023 de la București sunt Milorad Pavić, *Teatru de hârtie* și Lana Bastašić, *Prinde iepurele*. Este un an de excepție, pentru că de regulă se publică o singură traducere ori niciuna.

11. Ecouri în presa literară. Spicuiuri

Dintre scriitorii sârbi, cel mai tradus în România este Ivo Andrić, cu 10 titluri, urmat de Milorad Pavić, cu 8 titluri, Miloš Crnjanski, cu 5 titluri, Danilo

Kiš, cu 4 titluri, iar dintre poeți, fără îndoială, Vasko Popa, tradus integral. Extem de importante pentru promovarea traducerilor sunt recenziile, cronicile literare, semnalele prezentate în mass-media de specialitate, lansările de carte, precum și studiile consistente în reviste științifice. Dat fiind numărul mare al acestor „ecouri” în presa literară de-a lungul timpului și riscul de a omite multe dintre acestea, am selectat câteva dintre cele mai reprezentative pentru fiecare dintre scriitorii mai sus enumerați, titlul traducerilor integrale ale acestora fiind prezent în bibliografie.

Ivo Andrić (1892-1975)

Difuzarea scrierilor lui Ivo Andrić în peisajul cultural românesc nu este legată neapărat de decernarea Premiului Nobel pentru literatură în 1961, dovadă fiind mulți laureați a căror notorietate apune după apariția primei traduceri. Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem faptul că un premiu literar de o asemenea prestanță universală este extrem de motivant pentru popularizare din partea editurilor. Andrić înseamnă însă mult mai mult pentru români, dat fiind că în biografia autorului există o perioadă interbelică, chiar dacă de scurtă durată, pe care a petrecut-o în București, în calitate de diplomat. E cunoscut faptul că Ivo Andrić a lucrat din octombrie 1921 până în noiembrie 1922 ca înalt funcționar la Consulatul general al Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor la București, numit consul clasa a II-a prin Decretul nr. 5259 din 1 octombrie 1921 al regelui Alexandru I Karađorđević. Câteva luni mai târziu, la 8 iunie 1922, la Belgrad, proaspătul rege Alexandru se căsătorește cu Principesa Maria de România, fiica Regelui Ferdinand al României și a Reginei Maria. Sunt ipoteze din care rezultă că numirea lui Ivo Andrić la Legația din București nu ar fi fost deloc străină de dorința primului rege iugoslav de a pregăti minuțios nunta sa din 1922 cu Principesa Maria (cunoscută ca Mignon).

La prima vedere, nu sunt date care să ateste că vreuna din întâlnirile culturale ale lui Ivo Andrić cu România interbelică ar fi fost relevante în planul devenirii sale autentice după debutul în volumul de poeme în proză din 1918, *Ex Ponto*, ori *Nemiri*, în 1919. Pe de altă parte, se poate consimți că Bucureștiul pare a juca un oarecare rol în căutarea drumului propriu, de vreme ce în anul numirii sale la Legația din București a început colaborarea cu prestigioasa revistă „Srpski književni glasnik”, iar publicarea prozei sale scurte devine o cale sigură spre devenirea sa artistică. Știm despre Ivo Andrić că a locuit în București, pe strada Frumoasă nr. 14 (casa există și astăzi), și că nutrea o nostalgie aparte pentru cafenelele din Micul Paris, din care aroma de cafea ieșea biruitoare mereu. Într-un anumit fel, istoria primelor sale scrieri este una a cafenelelor lor: în Belgrad, în 1919, Ivo Andrić frecventa cafeneaua Moskva, împreună cu alte viitoare nume sonore ale literaturii sârbe și (ulterior) iugoslave (Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Sima Pandurović, Sibe Miličić etc). Puțin mai târziu, rămas fără

prietenii din Belgrad, Andrić își va petrece cu siguranță nopțile bându-și cafeaua turcească la cabaretul Alhambra³ din Bucureștiul încă necomunist și magic care va lăsa urme în corespondența sa: „... Învăț și citesc mult. Româna este o limbă ușoară și nu este atât de urâtă precum se crede”. Iar la sosirea în București, după o perioadă petrecută la Roma, este surprins și plăcut impresionat: „Bucureștiul este un oraș zgomotos și luxos”, de parcă tot timpul ar fi „Crăciun și sărbătoare” (Popović, 2021, p. 36).

În 1962, la un an după decernarea Premiului Nobel, apare la Editura pentru Literatura Universală prima traducere din creația lui Ivo Andrić, romanul *E un pod pe Drina*, în tălmăcirea lui Gellu Naum și a Ioanei Seber dintr-o versiune franceză, însoțită de o prefață semnată de scriitorul și criticul literar Dumitru Micu. Recenziile laudative nu au întârziat să apară în revistele literare ale vremii (C. Căpușan, în „Steaua”, nr. 12, 1962; Ion Șerdeanu, în „Tribuna”, nr. 51), iar ulterior fragmente din proza sa au apărut în diferite reviste literare. Aceleași aprecieri, dintr-o perspectivă modernă, le oferă Dumitru Tucan la reeditarea romanului, introducând în recenzia din revista „Transilvania” sintagma *spațiilor impure*:

Preocuparea lui Andrić va fi aceea de a spune povestea unui spațiu „impur”, a unui „spațiu dintre lumi”, așa cum el însuși, în discursul de acceptare a premiului Nobel, își caracteriza regiunea din care vine. Această „impuritate” a spațiului descris se va răsfrânge și asupra narațiunii. Romanul e „impur” în primul rând pentru că se află la răscrucea dintre povestirea scurtă și cronica obiectivă, dintre tradiția eclectică și inegală a *Cărții celor o mie și una de nopți* și obiectivitatea observației realiste caracteristică secolului al XIX-lea, dar și numeroaselor prelungiri ale sale de secol XX. Metafora „Podului” e singura soluție a spațiilor „impure”, pare să spună Andrić, avertizând profetic că dărâmarea oricărui pod aduce viața cu un pas mai aproape de neant. (Tucan, 2008, p. 78).

După această ediție reprezentativă, apare la aceeași editură, în 1966, o selecție din povestirile lui Andrić, intitulată *Povestea cu elefantul vizirului*, în tălmăcirea Voislavei Stoianovici, volum precedat de o prefață amplă.

Cea de-a treia traducere vizează romanul *Cronică din Travnik. Viziri și consuli*, publicat de aceeași editură în 1967, după ediția Prosveta din 1961. Traducerea este semnată, conform uzanței, de doi traducători: Virgil Teodorescu și Dragan Stoianovici, și apare într-un tiraj de peste 20.000 de exemplare. Rolul scriitorului

³ Alhambra a fost unul dintre cele mai cunoscute cabarete și baruri de noapte din București în perioada interbelică, frecventat de protpendada vremii și care-l va inspira pe Andrić în povestirea *Noć u Alhambri*.

profesionist care semna traducerea era acela de a îmbunătăți traducerea printr-o stilizare literară a textului, fără să cunoască însă limba sursă și subtilitățile discursului narativ. Uneori însă această „stilizare” nu era în spiritul expresiei lingvistice a scriitorului tradus, ci mai degrabă a scriitorului „traducător”. Așa s-a întâmplat și cu această traducere, care, deși în versiune românească are cursivitate și naturalețe, la o analiză mai atentă prezintă inadvertențe de expresie și stil. Deși presa culturală a vremii nu a semnalat apariția acestui roman de excepție, acesta rămâne o sursă inepuizabilă de inspirație pentru mulți cercetători. Astfel, Carmen Dărăbuș dedică acestui roman un studiu amplu intitulat *Levantinul și alte structuri identitare* (Dărăbuș, 2014b), în care descrie cronica unui timp (perioada 1807-1814) și a unui loc (orașul Travnik).

Odată cu destrămarea fostei Iugoslavii, în ciuda apropierei geografice, a spiritualității înrudite, a istoriei nu de puține ori comune ori similare privind popoarele noastre, receptarea lui Andrić, chiar dacă este vorba de un laureat al Premiului Nobel, în noul context politic în care identitatea sa națională e pusă sub semnul întrebării, creează confuzii în rândul editorilor. Ni se pare relevant în acest sens articolul lui Emil Iordache, în revista „Convorbiri literare”, intitulat *Ivo Andrić – actualitatea unui laureat Nobel*, în care spune:

Acum un deceniu și jumătate, când apărea în românește antologia *Nuvela sârbă contemporană*, pentru cititori, ca și pentru antologator și prefațator, apartenența lui Ivo Andrić la literatura sârbă părea indubitabilă. De atunci s-au întâmplat mai multe evenimente, s-au consumat mai multe războaie și lucrurile au devenit problematice. Împărțirea teritoriilor din fosta Iugoslavie a dus și la adjudecarea artiștilor și, așa cum numeroase probleme teritoriale au rămas nerezolvate, „grădina literară” (vorba lui Esenin), altădată comună, a fost jalonată strict, defrișată pe alocuri și chiar lăsată în paragină. (...) Un scriitor, un laureat al Premiului Nobel, este învinuit pur și simplu de naționalism și asta nu în virtutea ideilor și opiniilor cuprinse în cărțile sale, ci datorită faptului că a fost transformat, de către diferite grupări, în instrument politic. (...) Mă voi limita doar la a-l cita pe Vladimir Nabokov, care a declarat răspicat că „apartenența națională a unui scriitor de valoare are o importanță secundară”. În cele ce urmează voi considera că Ivo Andrić aparține Literaturii – cu majusculă, fără vreo precizare (bosniacă, sârbă, croată) menită să trezească pasiuni. (Iordache, 2012, p. 8)

Astfel, după mai bine de cincisprezece ani de la ultima semnalare a unei traduceri a lui I. Andrić (o povestire într-o antologie) și după mai bine de treizeci

și cinci de ani de la traducerea ultimului roman, în 2005 apare romanul *Curtea blestemată*, editat însă de Uniunea Sârbilor din România.

De la an la an decernarea Premiului Nobel pentru literatură se bucură de o mediatizare tot mai puternică și interesul publicului crește vizibil. Astfel editurile se îndreaptă spre adevăratele valori. Pentru prima oară, în ceea ce-l privește pe Andrić, se face o mediatizare *avant la lettre* a unei traduceri în pregătire. În revista „România literară”, nr. 30, în 2009 se publică fragmente din ceea ce va fi evenimentul literar al anului: *Avanpremieră editorială – Ivo Andrić. – Despre frumos și creație*, de Dragan Stoianovici. Este vorba despre o traducere de excepție a volumului de aforisme, însemnări făcute de scriitor de-a lungul vieții și reflecții: *Semne lângă drum/Znakovi pored puta*, apărută în 2010 la una dintre cele mai prestigioase edituri din România, Curtea Veche, sub semnătura profesorului de filosofie Dragan Stoianovici, cunoscut tălmăcitor de literatură de specialitate din engleză, franceză și sârbă. Traducerea de excepție a fost semnalată cu o recenzie și în prestigioasa revistă „Letopis Matice srpske” (Nedelcu, 2011). De asemenea au fost traduse două eseuri în revista „Lettre internationale” de limba română: *Poveste japoneză*, în 1994, și *Convorbiri cu Goya*, în 2013. Deși publicat în același an, 1945, alături de *E un pod pe Drina* și *Cronica din Travnik*, romanul *Domnișoara/Gospođica* nu s-a bucurat de aceleași aprecieri din partea criticii vremii, nefiind un roman istoric, ci mai degrabă psihologic, un roman al alienării umane sub forța distrugătoare a banilor. În această creație, Andrić introduce într-un mod insolit în galeria avarilor universali un personaj feminin. Romanul apare de abia în 2016, în tălmăcirea lui Dorin Gămulescu, la Editura Uniunii Sârbilor din România, care, neavând posibilități de distribuție și marketing, privează cititorul românesc de a vedea și o altă fațetă a operei lui Andrić.

În ultimii ani însă are loc un reviriment privind creația laureatului Nobel, grație Editurii Polirom, care reeditează romanele *E un pod pe Drina* (2018), *Cronică din Travnik* (2019) și volumul de povestiri *Povestea cu elefantul vizirului* (2020). Interesul pentru opera lui Andrić este în continuă creștere. Apar traduceri din opera sa postumă: volumul de proză scurtă *Povestiri din singurătate*, în tălmăcirea talentatului traducător Dragan Stoianovici, Polirom, 2020, și romanul nefinalizat, cu referințe românești, *Omer-pașa Latas*, de același traducător și editură, 2021.

Deși Andrić este considerat un romancier prin excelență, nucleul creației lui literare este, de fapt, povestirea. În cei aproape patruzeci și cinci de ani de creație, Andrić a scris peste o sută de nuvele și povestiri, din care au fost traduse în română 44. Pentru a marca 60 de ani de la conferirea Premiului Nobel singurului laureat din acest spațiu balcanic, la inițiativa ambasadei Serbiei la București, cunoscuta editură Cartier din Chișinău a publicat anul trecut un nou volum de povestiri inedite, *Poză de familie*, în tălmăcirea noastră. Maestru al prozei scurte, aparent tradițional în narațiune și în stilul narat, Andrić aparține acelor titani ai prozei

scurte universale care se citesc mereu cu o nouă emoție, pe nerăsuflăte, iar cu cât trece timpul mai mult, devine tot mai modern. Menționăm că sub tipar se află un nou volum, *Povestiri despre femei*, traducere de Octavia Nedelcu, care va apărea la Editura Polirom din Iași.

De-a lungul timpului au existat, de asemenea, critici și istorici literari care au contribuit la receptarea creației lui Ivo Andrić. În aceste studii critice cu caracter științific, care se înscriu într-un cadru mai larg al raporturilor literare româno-iugoslave (sârbe), trebuie să subliniem faptul că accentul este pus pe de o parte pe locul pe care-l ocupă Andrić în contextul literaturilor iugoslave, iar astăzi cel european, iar pe de altă parte pe elementele caracteristice care constituie specificul operei sale. Este vorba despre criticul literar Nicolae Balotă, profesoara Luisa Valmarin de la Universitatea din Roma, iar pentru receptarea operelor lui Andrić în România, un merit incontestabil îl are regretata profesoară Voislava Stoianovici. Receptarea operei lui Ivo Andrić în mediul cultural românesc este completat de informațiile despre biografia și opera sa, pe care le regăsim în diverse lexicoane, dicționare și enciclopedii despre scriitori străini. Nu lipsesc, firește, nici articole cu caracter simplu informativ care, din paginile unor reviste literare ca „Tribuna”, „Luceafărul”, „Ramuri”, „România literară”, „Convorbiri literare”, „Orizont” ș.a., întregesc difuzarea operei lui Andrić, prezentând-o unui public mai puțin avizat, dar nu mai puțin avid de informații culturale, ori traduceri ale unor studii de critică literară (vezi Jeremić, 1970). Nu trebuie să uităm nici zona de frontieră dintre România și Serbia (Iugoslavia), Banatul, unde, în virtutea bilingvismului determinat de o multiseclară comuniune istorică, politică și culturală, din paginile periodicelor editate în limba sârbă la Timișoara („Novi život”, „Banatske novine”, „Književni život”) scrierile romancierului sârb sunt cunoscute și în limba lor originală.

Milorad Pavić (1929-2009)

Receptarea operei lui Milorad Pavić în spațiul cultural românesc, prin traducerea celor opt romane, este inedită, asemenea operei acestui creator. Ceea ce părea a fi o explozie editorială, o lovitură de imagine, nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor, într-un context politic extrem de nefavorabil pentru scriitorul sârb, care provenea dintr-o țară anatemizată, fapt ce a generat o slabă promovare a operei sale în spațiul public românesc.

Spre deosebire de publicul din Occident, care a privit cu admirație inovațiile și experimentele hipertextuale cu care Milorad Pavić își construia romanele, cititorii români au receptat textele prozatorului sârb cu un soi de prudență. Pavić este un excelent constructor, înzestrat cu o imaginație debordantă, care poate avea tocmai neajunsul unei „supradoze”, a unei senzații de suprasaturație, ușor obositoare. Gustul publicului ține mai puțin de estetica intențională a acestor romane (forma) și mai mult de savoarea produsului narativ (conținut). De aceea,

opiniile cititorilor și criticilor pot fluctua în decurs de câteva cărți, ajungându-se de la un Pavić exotic pe care îl adori la un Pavić searbăd pe care nu-l înțelegi. Așa se și explică, poate, ecoul palid (cu excepțiile care întăresc regula) pe care l-au avut romanele lui Pavić în critica literară românească, cu nedrept de puține recenzii față de valoarea acestui mare scriitor. De menționat că Milorad Pavić nu figurează în niciunul din dicționarele de scriitori străini apărute după anul 2000.

Astfel, criticul literar Olga Ștefan face următoarele afirmații incisive privind opera scriitorului, în revista „Echinox”:

Pentru orice eventual degustător, Milorad Pavić este un autor cu o situație problematică: ușor de asimilat și la fel de ușor de repudiat. Fascinant și insuportabil. De recitit și de necitit. Ilizibil și limpede. (...) Ar fi minunat să nu se instaureze rutina în prezența unor viziuni mirabolante de acest calibru, ar fi minunat să ne păstrăm constanța judecării lui în chip direct proporțional consecvenței sale în reproducerea de aceleași imagini-cheie. Însă toate acestea nu constituie altceva decât elementele de bază ale rețetei Pavić. Iar rețeta Pavić este metastaza textelor lui Pavić: își garantează sieși supraviețuirea vremelnică prin acestea, iar acestora le asigură colapsul (Ștefan, 2008).

Este interesant de menționat destinul primei cărți, *Dicționarul khazar – roman lexicon*, publicate în două ediții, pentru a repara o greșeală de tipar. Prima ediție apare în 1998 (cu aproape un deceniu și jumătate de la romanul original), la Editura Nemira, în traducerea Marianeii Ștefănescu (cea care va deveni „traducătorul oficial” al lui Pavić), din franceză, cu o greșeală flagrantă în titlu: *Dicționar khazar. Roman lexic în 100.000 de cuvinte. Exemplar feminin* (în franceză: *Le dictionnaire khazar. Roman lexique*). Confuzia flagrantă (a traducătorului ori a editorului) se face între cuvintele *lexic* „vocabular” și *lexicon* „dicționar”. Cea de-a doua ediție, datorată aceleiași traducătoare, apare la Editura Paralela 45, în 2003, din limba sârbă, cu rectificarea de rigoare în titlu: *Dicționar khazar. Roman lexicon în 100.000 de cuvinte. Exemplar masculin*.

Primele cronici la acest roman au apărut imediat după publicarea celei de a doua ediții și au fost extrem de elogioase, dar, din păcate, prea puține:

Acum câțiva ani, editura Nemira a publicat *Dicționarul khazar* – cu subtitlul *Roman-lexic în 100 000 de cuvinte, exemplar feminin* – de Milorad Pavić. Cartea nu a fost primită ca un eveniment editorial, nu a fost promovată, nu s-a făcut vâlvă în jurul ei. Autorul sârb, neajungând de fapt la cititori, se afla la noi, în mod paradoxal, într-o

bizară situație de semi-anonimat. Nu este citat de vocile critice autorizate, nu a pătruns în background-ul nostru general-cultural. Mai mult, volumul cu pricina încă mai poate fi cumpărat din librării. Ceea ce arată, încă o dată, că pentru succesul imediat de piață nu ajunge doar calitatea. De vină să fie oare prejudecățile cititorului mediu român, care se simte mult mai confortabil în anglofilia sau francofilia sa? Sau e vorba și de lipsa de interes a editorilor în ceea ce privește nu numai difuzarea adecvată, cât mai ales informarea publicului potențial? Pentru că, în clipa de față, Milorad Pavić este unul dintre cei mai – dacă nu cel mai! – notorii scriitori ai Estului european (Nicolae, 2003)

Structura inedită a romanului va stârni admirația multor scriitori, care îi vor dedica adevărate eseuri publicate în reviste literare, ca de pildă cel al Ruxandrei Cesereanu:

Pentru destui cititori europeni (și nu numai) cel mai insolit și bulimic-ezoteric roman din secolul XX este *Dicționarul khazar. Roman-lexic în 100.000 de cuvinte* de Milorad Pavić măcar pentru faptul că este o carte care distruge ideea canonică de roman și postura la fel de clasică de cititor. Ca metaficțiune, romanul bizar și fascinant al lui Milorad Pavić are o arhitectură onirică și ezoterică care i-ar face invidioși, măcar parțial, pe suprarealiști și pe urmașii lor. Romanul este într-atât de bizar încât poate fi citit și numai ca o listă de nume de avatari interșanjabili. Și, spre lauda lui Milorad Pavić, este scris minunat. (Cesereanu, 2010).

Cel de-al doilea roman, *Peisaj pictat în ceai*, roman-careu de cuvinte încrucișate, apare la o editură prestigioasă, de mare tradiție, Univers, în cadrul colecției „A treia Europă”, seria „Proza din Europa centrală și de Est”, cu sprijinul financiar al Fundației Pro Helvetica, semn că Pavić începuse să-și facă loc în mentalul cultural al editorilor. Cu aceeași consecvență, Mariana Ștefănescu va semna în paginile revistei „România literară” apariția acestui roman, subliniind „fantasticul enciclopedic ortodox” la care recurge scriitorul. Mai multe recenzii elogioase ale acestui roman, adevărate eseuri, le regăsim în spațiul virtual, pe site-uri ori bloguri personale, scrise de autori din Republica Moldova. Este, de pildă, și cazul poetei și prozatoarei Maria Pilchin, care în eseul dedicat acestui roman face o adevărată radiografie a tehnicii narative folosite de Pavić (Pilchin, 2010). Comentarii elogioase se fac și pe forum între cititori pasionați, care-l descoperă ulterior pe Pavić. Iată un fragment dintr-un îndemn spre lectura acestui roman:

Cartea lui Pavić este un roman deschis, postmodern, interactiv. O carte rafinată, pentru rafinați (...). Peisajele pe care le pictează Razin se pictează cu ceai negru de fructe, amestecat cu ceaiul roz-pal de portocal, plus un roșu aprins de ibiscus și un mov întunecat de isop și mușețel și multe alte tipuri de ceai. „Peisaj pictat în ceai” este zona balcanică pictată cu un pic de ceai englezesc, chinezesc, rusesc, local (cel din ierburi), este amestecul și întâlnirea în profunzime a civilizațiilor. (Pilchin, 2010)

Cel de-al treilea roman, *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*, romanul-clepsidră, publicat la câțiva ani distanță la Editura Nemira, este un roman ocult, uzând de mijloacele palimpsestului. Din păcate, romanul nu se bucură de o promovare adecvată în presa literară, acest lucru însă nu-i împiedică pe cititorii lui Pavić să-și exprime punctele de vedere, aprecierile și judecățile de valoare pe bloguri și site-uri personale, împărtășindu-ne bucuria unei lecturi: „Este una dintre cele mai frumoase cărți citite. Da, în ultima vreme sunt tare norocoasă...Cu unii scriitori chiar nu poți da greș!”⁴

În 2006, la aceeași Editură Paralela 45, în tălmăcirea aceleiași traducătoare care semnează „integrala Pavić”, apare romanul *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*, inspirat din simbolurile cărților de tarot, pachetul celor 22 de cărți de joc însoțind cartea. Acest roman al lui Pavić se bucură de o mai mare atenție în presa literară. Astfel, apare o cronică laudativă în revista „Supliment de cultură”, semnată de jurnalista Ana-Maria Onisei:

Farmecul lui Milorad Pavić nu aduce cu nimic din ce ați citit până acum. Originalitate, postmodernism, experiment ar fi cele trei trăsături fundamentale ale romanelor sale. Mai subtil și de această dată din perspectiva unei teme precum dragostea, dincolo de savoarea pasajelor scrise în limbajul unui ghicitor și de cugetările despre raportul bărbat-femeie în univers, romanul poate fi privit și ca un punct de plecare pentru documentare. (Onisei, 2006)

Într-o altă recenzie, Adriana Gionea (2012) semnalează pe un portal de noutăți editoriale apariția acestui roman inspirat din simbolurile cărților de Tarot, menționând că:

Milorad Pavić scrie romane pentru a fi citite, nu și povestite, iar firul întâmplărilor se deșiră când „personajele” venite din lumea tarotului sunt amestecate iar și iar, la cererea unor protagoniști care vor să

⁴ <https://feeria.wordpress.com/2010/09/19/partea-launtrica-a-vantului-milorad-pavic/>

caute mereu alte semnificații ale viitorului creat de ordinea cărților de ghicit. Romanul are toate ingredientele unei lecturi perfecte: un autor talentat, portrete misterioase, întâmplări pline de tâlc, înțelesuri amânate pentru momentul deznodământului, amestecate într-o narațiune originală.

Cel de-al cincilea roman, *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*, apare la cea mai prestigioasă editură din România, Humanitas, în 2008, în traducerea aceluiași traducător, și pare că are parte de o promovare mai susținută atât în presa scrisă literară, cât și în cea virtuală, sub formă de cronici, recenzii ori simple comentarii. Ne vom opri doar asupra câtorva. Astfel, Alexandru Cristian, poet, eseist și istoric, a postat peste 200 de recenzii pe portalul Bookiseala, (primul portal românesc dedicat exclusiv ebook-urilor), unele dintre acesta fiindu-i dedicate lui Pavić, „un scriitor de seamă al literaturii sud-est europene”. Acesta apreciază în recenzia romanului *Mantia de stele* din data de 8 noiembrie 2012 că avem de-a face cu un „roman plin de forță onirică, plin de iluzii”, în care visul este tema centrală. Consideră că romanul „este scris alert, plin de vervă”, fiind „o combinație de roman psihologic, filosofic, istoric și polițist” (Cristian, 2012). Jurnalistul cultural Răzvan Mihai Năstase publică în revista literară „Contrafort”, la rubrica „Cronica traducerilor”, o amplă și subtilă recenzie a romanului, intitulată sugestiv: *Iubirea scrisă în stele*. În introducerea articolului său face observații pertinente privind dificultatea actului traducerii, mai ales când e vorba de Pavić, fiecare carte a sa reprezentând un „eveniment editorial remarcabil”, iar romanul în sine îl cataloghează drept „un spectacol, un adevărat festin literar de înaltă ținută” (Năstase, 2011).

În revista „Cultura literară”, criticul literar Rodica Grigore publică o cronică extrem de bine documentată și argumentată a romanului, intitulată ilustrativ *Ghid astrologic pentru amatorii de literatură postmodernă*, recurgând de fapt la o radiografiere competentă a întregii opere a lui Pavić, pe care-l numește „postmodernul esențial al Estului Europei”.

În anul 2010, la Teatrul Mic din București este pus în scenă romanul *Mantia de stele. Îndrumar astrologic pentru ghicit*, cu subtitlul schimbat cu un sinonim față de cel al romanului (*Ghid astrologic pentru ghicit*). Dramatizarea, regia și ilustrația muzicală sunt semnate de regizoarea Nona Ciobanu, iar costumele sunt realizate de cunoscutul designer vestimentar Doina Levintza. Deși au fost doar câteva reprezentații, din motive obiective, determinate de numeroasa distribuție, piesa s-a bucurat de câteva cronici de teatru, în majoritatea lor însă, contradictorii, semn că Pavić a rămas un scriitor controversat. În acest sens, am selectat două opinii. Astfel, criticul de teatru Ileana Lucaciuc postează pe blogul său personal o cronică negativă, intitulată *Mantia de stele. Îndrumar astrologic*

pentru ghicit – un spectacol lamentabil. Autoarea consideră că Milorad Pavić, „o reputată personalitate a culturii sârbe”, merită doar „lecturat” și că eșecul piesei se datorează în exclusivitate viziunii regizorale (Lucaciu, 2010). Nu de aceeași părere este criticul de teatru Marina Roman, care în cronica de după premiera spectacolului din 22 aprilie 2010 face aprecieri elogioase în revista de teatru on-line „Yorick.ro” nu numai la adresa textului dramatizat al lui Pavić: „Eros și Thanatos, rai și iad, vis și realitate” (...) „un roman de recitat”, „un poem filosofic” cu „o abordare nonliniară, o scriitură aproape interactivă”, dar este impresionată și de „claritatea cu care Nona Ciobanu a decupat textul și felul în care a știut să păstreze poezia și misterul” (Roman, 2010).

Romanul *Celălalt trup* apare în 2009 la Editura Pararela 45 din București, în tălmăcirea consecventei și talentatei traducătoare Mariana Ștefănescu, căreia i se decernează (în sfârșit) Premiul pentru traducere din partea Uniunii Scriitorilor din România. Ecourile romanului sunt însă modeste atât în presa scrisă, cât și în cea virtuală, sub formă de semnale de carte, încheind aproape în anonim „integrala Pavić”. Nu peste mult timp Pavić avea să treacă la cele veșnice, așternându-se, nedrept de dureros, uitarea. Nici romanul *Unicat. Cartea cu o sută de finaluri* nu se bucură de mai multă atenție.

Nu același lucru se poate afirma despre receptarea operei lui Pavić în lumea academică, în care au apărut constant studii (Nedelcu, 2009; Dărbăuș, 2014a), articole (Ungureanu, 2011; Zirra, 2011), lucrări științifice (Dărbăuș, 2010), proiecte de cercetare, prelegeri și cursuri universitare în reviste și cărți de specialitate. Opera lui Pavić a constituit și materie de studiu în programele de studii masterale și doctorale, chiar tema unor teze de doctorat,⁸ în care se fac numeroase referiri, în funcție de temele propuse, la inepuizabila operă a lui Pavić. Opera interactivă a lui Milorad Pavić este destinată unor cititori rafinați, adevărați degustători de literatură pură, cărora le vor trebui ani întregi ca să găsească ieșirea din labirint, dar fără de care literatura universală de la sfârșitul secolului XX ar fi cu mult mai săracă.

Miloš Crnjanski (1893-1977)

Opera lui Miloš Crnjanski a intrat timid pe scena traducerilor din România, cu romanul *O picătură de sânge spaniol*, care nu era cel mai reprezentativ din creația sa și care nu a avut niciun ecou în presa literară a vremii. Ca și în viață, nu a avut norocul și îngăduința destinului care fusese atât de generos cu alți confrăți precum Ivo Andrić ori Miroslav Krleža. Nu același lucru se întâmplă după anii '90, când Editura de Vest din Timișoara publică în tălmăcirea lui Dușan Baiski și a Octaviei Nedelcu romanul *Migrații*, un roman-fluviu conceput în șase volume, din care au apărut trei volume (tradus însă doar unul). Capodoperă a unui prozator de mare forță, dar și a unui poet cu timbru inconfundabil, romanul lui Miloš Crnjanski, o impresionantă frescă istorică a dezrădăcinării umane, propune *migrația* drept

unul din principiile structurante ale sufletului sârb, pentru care emanciparea națională trebuie realizată acasă, în Balcani. Criticul literar Cornel Ungureanu surprinde extrem de pertinent în postfața traducerii esența romanului:

Prima lectură din *Migrații* demonstrează ceea ce, de fapt, ar fi trebuit să știu de mult: că în răsăritul european epopeea n-a murit încă și că europenii cei mai de seamă ai estului sunt creatori de epopee. Sadoveanu și Kadare, Iwaskiewicz și Prus ar fi trebuit să ne pregătească pentru înțelegerea acestui roman masiv, rămurat, inepuizabil, de un lirism dens cu personaje monumentale. Șocant poate fi și sentimentul că poezia nu are nimic vetust și că „barbarii” nu semănau cu personajele romanelor pe care le știam, fie și din Cărțile Estului. (Ungureanu, 1993, p. 206)

Scriitor citadin, stabilit la Londra, în urma unui exil impus de răsturnarea regimului politic din 1945, Crnjanski se identifică încă o dată cu biografia sa tumultuoasă în romanul pe care-l va scrie în emigrație, *Romanul Londrei*, cântecul său de lebedă, a cărui primă versiune în limba engleză, care a circulat prin anii '50 fără șanse de publicare, a văzut lumina tiparului odată cu întoarcerea sa în țară în 1971 și a fost tradus în limba română de Mariana Ștefănescu la Editura Paralela 45, în 2002. Aceasta notează în prefața volumului:

Oricum s-ar decipta, *Romanul Londrei* rămâne un solilocviu răscolitor al unui intelectual ostracizat o dată cu împărțirea Europei în sfere de influență. Neputința de dedublare a personajului/dublul romancierului s-ar datora radicalismului său, viziunii sale catastrofice asupra unei Europe agonizante care după cel de-al Doilea Război Mondial nu-și va mai regăsi exuberanța creatoare. (Ștefănescu, 2002, p. 11)

Dar cel care a readus numele lui Crnjanski în peisajul traducerilor din limba sârbă, confirmându-i valoarea, a fost regretatul scriitor și traducător Ioan Radin Peianov, care a publicat în 2007, în condiții excelente grafice, la Editura Brumar din Timișoara, „un triptic” din creația autorului: romanul *Jurnal despre Čarnojević*, volumul de versuri într-o ediție bilingvă *Lirika Itake i druge pesme – Lirica Itacăi și alte poezii* și poemul *Stražilovo*, reușind să redea în versiunea românească expresivitatea discursului liric. Acesta explică demersul întreprins în postfața poemului.

Volumul de poezii, romanul de debut și poemul *Stražilovo* constituie, stilistic și tematic, o unitate [...] care sunt, credem, în măsură să

ilustreze unul dintre cele mai viguroase cursuri ale procesului de modernizare, pe care a pornit în perioada interbelică, literatura și arta sârbă. [...] traduceri ale celor 33 de poezii din acest grupaj precum și traducerea romanului de debut vin ca o completare la argumentele avansate. (Radin, 2007, p. 521)

Miloš Crnjanski este una dintre cele mai remarcabile personalități creatoare ale literaturii sârbe din acest secol și în același timp unul dintre cei mai de seamă virtuozii ai limbii literare sârbe. Prin opera și personalitatea sa acesta s-a identificat cu destinul poporului său, devenind încă din timpul vieții un clasic modern. Traducerile din opera sa reflectă acest lucru.

Danilo Kiš (1935-1989)

Primul contact al cititorului român cu Danilo Kiš, unul dintre cei mai reprezentativi autori pentru cultura Europei Centrale, se datorează unei traduceri a lui Sorin Titel⁵ publicată în revista „Secolul XX”, nr. 4-5, 1979.

Intellectual rafinat, pasionat de idei și spirit imaginativ, Danilo Kiš a stârnit printre scriitorii europeni ai generației sale, asemenea marilor creatori, deopotrivă ostilitate și admirație profundă. Danilo Kiš intră definitiv în arena literaturii europene cu romanul *Grobnica za Borisa Davidoviča*, apărut în 1976, care, prin tehnica romanescă de tip borgesian, va stârni o aprigă polemică în critica literară sârbă, care-l va acuza de plagiat. Kiš va răspunde la aceste atacuri ale confrăților săi cu o carte scilpitoare de eseuri polemice, intitulată *Čas anatomije*. Opera lui Danilo Kiš este talmăcită substanțial în limba română în periodice („Orizont”, „A treia Europă”) și volume, în două perioade distincte: deceniul opt al secolului trecut, ce reprezintă apogeul carierei sale literare după boom-ul din Europa Centrală, unde își va petrece ultimii ani de viață (în Franța ca lector de limba sârbă), și după 1989, când se stinge din viață. Astfel, în ordine cronologică semnalăm apariția următoarelor traduceri în volume: 1987, *Clepsidra*, 1992, *Criptă pentru Boris Davidovici*, 1996, *Enciclopedia morților*, 2000, *Grădina, cenușa*, 2006, *Criptă pentru sufletul lui Boris Davidovici*. Menționăm, de asemenea, talmăcirii în limba română publicate de Editura Lumina din Panciova, Serbia: 1966, *Grădină, scrum*, traducător Nicolae Vîrzac, 1976, *Mormânt pentru Boris Davidovič*, în traducerea lui Sima Petrović și 1989, *Criptă pentru Boris Davidovici*, în talmăcirea lui Simeon Lăzăreanu (versiune preluată, ulterior, de Editura de Vest).

Este evidentă și de înțeles opțiunea traducătorilor pentru romanul *Criptă pentru Boris Davidovici*, tradus în patru ediții, două în România și două în Serbia (de fapt, trei versiuni, una fiind preluată), cartea generând valuri nesfârșite de

⁵ Menționăm câteva titluri: Laurențiu Malomfălean, *Imaginarul oniric hypermodern. Visul în literatură perioadei 1968-2001*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; Cosmin Perța, *Literatură fantastică*, Universitatea din București ; ș.a.

polemici, controverses și tomuri de analize critice, existând chiar acuzația de plagiat. În mod cert este prima operă postmodernă din literatura sârbă, un volum de referință pentru cititorul familiarizat cu istoria recentă de secol XX a Europei Centrale și de Est.

Danilo Kiš este cel care a înțeles, se pare, cel mai bine „veacul de singurătate” pe care l-a trăit cu cele două războaie mondiale, sisteme totalitare, genocid și erupții de naționalism în contrastul dintre fragilitatea ființei umane (Viața) și seriozitatea mizeră a utopiei (Istoria), fiind apreciat pentru toate acestea de publicul românesc.

Vasko Popa (1922-1991)

Asupra acestui fenomen liric, de răscruce, revoluționar pentru ambele literaturi, s-au aplecat în calitate de tălmăcitori, critici literari, cercetători și nu numai, nume de rezonanță din literatura și cultura română precum: Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Flora, Radu Flora, Gellu Naum, Geo Bogza, Veronica Porumbacu, Eugen Simion, Cornel Ungureanu, Corneliu Barborică, Liubița Raichici, Slavomir Gvozdenovici și mulți alții.

Statutul traducătorului vs instituții culturale promotoare

Literatura universală în limba română nu ar exista fără acribia, efortul, cultura, tenacitatea, sensibilitatea, inteligența, buna cunoaștere a limbii sursă, fără stăpânirea la cel mai înalt nivel a limbii țintă, fără inspirația traducătorilor literari. Traducătorii literari sunt o specie de oameni de cultură care prea adesea este trecută sub tăcere: în cel mai bun caz le este menționat numele în semnalele unor traduceri literare de către organizatorii de evenimente culturale, dar și de critici și istorici literari în cronicile lor, dedicate diferiților scriitori. Mulți dintre criticii și istoricii literari uită și nu dau nicio atenție muncii dificile și istovitoare, plină de capcane, a traducătorilor literari, care lucrează însă chiar și luni ori ani buni la o traducere a unei opere, practicând așa-zisa „arheologie lingvistică” când este vorba de opere scrise cu sute de ani în urmă, informându-se asupra unor sensuri din categoria „realia” pe care niciun dicționar nu le conține. Necesitatea cunoașterii culturii și a civilizației unei epoci apuse face din traducătorul literar nu numai un lingvist cu vaste cunoștințe, ci și un subtil istoric, etnolog, dialectolog etc., toate informațiile pe care le adună reflectându-se în note de subsol care adesea vin în completarea unor informații utile asupra traducerii. Traducătorul literar al unei opere este de fapt cel mai bun cunoscător al ei.

De cele mai multe ori, traducătorul de literatură contemporană ia legătura cu autorii înșiși ca să clarifice anumite cuvinte ori sensuri, pentru a găsi echivalențe pe măsură în limba română. Mulți dintre criticii literari preferă să se concentreze exclusiv asupra autorului operei traduse în limba română, ca și cum respectiva tălmăcire ar fi rezultatul unui soi de generație spontană sui-generis, ignorând

complet această muncă laborioasă, uitând că analiza profundă pe care o fac nu ar fi fost posibilă fără mijlocirea fundamentală a tălmăcitorului. Unii critici literari amintesc în trecere numele traducătorului în bibliografia aferentă, alții fac mai mult și amintesc numele traducătorului într-o propoziție scrisă mai degrabă din amabilitate, iar cei mai rari se apleacă și asupra traducătorului literar și scot în evidență valențele versiunii românești. O „cronică a traducerii” în revistele literare este aproape o excepție.

Există însă și o altfel de minimalizare voluntară sau involuntară a muncii traducătorului. Numele acestuia apare pe pagina de gardă a cărții cu un corp de literă atât de mic, încât de abia se poate desluși. Practica europeană este de a pune pe coperta exterioară și numele traducătorului, sigur, păstrând proporțiile față de autor. Menționăm că de puțin timp câteva edituri românești aplică această practică. Există edituri care, atunci când organizează lansarea unei traduceri la o librărie sau la un târg de carte, online sau „in praesentia”, uită să-l invite și pe traducătorul literar, omițând să-i fie menționat numele pe afișe ori pe invitațiile scrise la un eveniment literar. Și toate acestea în condițiile în care trebuie spus cu tărie că traducătorul literar este cel mai bun cunoscător al operei respective, fiind purtătorul de făclie al mesajului operei tălmăcite, iar 70% dintre cărțile care apar pe piață sunt traduceri, de la cele literare la cele tehnice, marketing, juridice, medicale etc. O editură de prestigiu ar trebui să menționeze și date legate de activitatea traducătorului, sigur, ale unui traducător de vocație.

12. Concluzii succinte

1. Profesia vocațională de traducător literar nu va dispărea curând, în ciuda tehnologiei de vârf de tipul IA Chat GPT
2. Pentru formarea tinerilor traducători este nevoie de o preocupare constantă la nivel instituțional (ateliere de creație, burse de studiu, întâlniri cu scriitorii, schimburi de experiență, organizarea de simpozioane)
3. Recunoașterea statutului de traducător literar la standarde europene
4. Publicarea unei bibliografii de traduceri comune din literatura sârbă, respectiv din literatura română.
5. Inițierea unor proiecte comune la nivelul instituțiilor culturale

BIBLIOGRAFIE

- Babeți, A. (coord.) (2022). *Dicționarul romanului central-european din secolul XX*. Polirom.
- Brodnjak, V. (1992). *Rječnik razlika izmedju hrvatskog i srpskog jezika*. Školske novine.

- Cesereanu, R. (2010), Metaficțiune inter-onirică. *România literară*, 33.
- Constantinescu, M., Dejica, D. & Vîlceanu, T. (coord.) (2022, 2023). *O istorie a traducerilor în limba română*. Editura Academiei Române.
- Cristian, Alexandru (2012). Milorad Pavić – Mantia de stele. <http://www.bookiseala.ro/milorad-pavic-mantia-de-stele/80205.html> (Data accesării: 19.10.2023)
- Dărăbuș C. (2010). Milorad Pavić, *Mantia de stele*. Lumea ca „păpușă rusească”. *Buletin științific, fascicula Filologie. Seria A, XIX*, 141–151.
- Dărăbuș, C. (2014a). Baroc postmodern în opera lui Milorad Pavić. În C. Dărăbuș, *În lumea ex-iugoslavă. Literatura ca studiu cultural*, (p. 13–49). Editura Risoprint.
- Dărăbuș, C. (2014b). Levantinul și alte structuri identitare. În C. Dărăbuș, *În lumea ex-iugoslavă. Literatura ca studiu cultural*, (p. 103–131). Editura Risoprint.
- Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*. (2004, 2005). Editura Academiei Române.
- Geambașu, C. (coord.) (2011). *Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011*. Editura Universității din București.
- Gionea, A. (2012). Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit. https://townportal.ro/carti/_comentator-adriana-gionea/milorad-pavic-ultima-iubire-la-tarigrad-indreptar-de-ghicit/ (Data accesării: 19.10.2023)
- Grigore, R. (2010). Ghid astrologic pentru amatorii de literatură postmodernă. *Cultura literară*, nr. 294.
- Iordache, E. (2012). Ivo Andrić – Actualitatea unui laureat Nobel. *Convorbiri literare*, nr. 8.
- Jeremić, D. (1970). Filosofia lui Ivo Andrić. *România literară*, nr. 50.
- Lucaci, I. (2010). Mantia de stele. Îndrumar astrologic pentru ghicit – Teatrul Mic. Un spectacol lamentabil. <https://ileanalucaci.blogspot.com/2010/07/mantia-de-stele-indrumar-indrumar.html> (Data accesării: 19.10.2023)
- Năstase, R. M. (2011). Iubirea scrisă în stele (Milorad Pavić, *Mantia de stele*. *Ghid astrologic de ghicit*). *Contrafort*, 4 (162).
- Nedelcu, O. (2009). Milorad Pavić și sindromul alexandrin. În O. Nedelcu, *Ipostaze (post)moderniste în literaturile sârbă și croată*, (p. 189–209). Editura Universității din București.
- Nedelcu, O. (2011). Ontološke hipostaze. *Letopis Matice srpske*, 488, 6, 1167–1171.
- Nicolae, I. (2003), Dicționarul khazar – o revelație. *Observator cultural*, 152.
- Onisei, A.-M. (2006). Îndreptar postmodern de ghicit. *Suplimentul de cultură*, 103.
- Pilchin, M. (2010). Peisaj pictat în ceai sau romanul careu. Literatura noastră cea de toți Balcanii. https://www.poezie.ro/index.php/essay/13925591/Peisaj_pictat_in_ceai_sau_romanul_careu (Data accesării: 19.10.2023)

- Popović, R. (2021). *Šetnja sa Andrićem*. Vukotić media.
- Radin Peianov, I. (2007). Postfață la Miloš Crnjanski, *Stražilovo*. Brumar, 49–61.
- Roman, M. (2010). Mantia de stele, un spectacol frumos. <https://yorick.ro/mantia-de-stele-un-spectacol-frumos/> (Data accesării: 19.10.2023)
- Stoianovici, V. (1976). Balada populară sârbocroată *Hasanaginica* și versiunile ei românești. În C. Barborică & V. Stoianovici (ed.), *Raporturi literare româno-slave*, (p. 244–272). Tipografia Universității din București.
- Ștefan, O. (2008). Milorad Pavić – in between, *Echinox*, 5-8.
- Ștefănescu, M. (2000). Verticala 2. *România literară*, 12.
- Ștefănescu, M. (2002) Prefață la Miloš Crnjanski, *Romanul Londrei*, Paralela 45.
- Tucan, D. (2008). Povestea spațiilor impure. *Transilvania*, 12, 74–78.
- Ungureanu, C. (1993). Drumul spre Răsărit. În loc de postfață. În Crnjanski, M., *Migrații* (p. 206–209). Editura de Vest.
- Ungureanu, E. (2011). Hypertextul: ...text în text în text în... *Metaliteratura*, XI, 3-4 (27), 87–101.
- Zirra, I. (2011). A Balkan millenarian hobby-horse of tales: Milorad Pavić's *Star cape*. *An astrologic guide for amateurs*. – A staging (abs)tract. *University of Bucharest Review*, I (2), 75–83.
- <https://feeria.wordpress.com/2010/09/19/partea-launtrica-a-vantului-milorad-pavic/> (Data accesării: 19.10.2023)

SURSE

- Andrić, I. (1962, 2018). *E un pod pe Drina*. Traducere. de G. Naum și I. Seber, prefață de D. Micu. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1966, 2020). *Povestea cu elefantul vizirului*. Traducere de G. Naum și V. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1967, 2019). *Cronică din Travnik. Viziri și consuli*. Traducere de V. Teodorescu și D. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală, Polirom.
- Andrić, I. (1994). *Poveste japoneză*. Traducere de A. Dumitrescu (din limba franceză). *Lettre internationale*, 10, 54.
- Andrić, I. (2005). *Curtea blestemată*. Traducere de S. Perinaț și I. Pachia Tatomirescu. Uniunea Sârbilor din România.
- Andrić, I. (2010). *Semne lângă drum*. Traducere de D. Stoianovici. Curtea Veche.
- Andrić, I. (2013). *Convorbiri cu Goya*. Traducere de O. Nedelcu, *Lettre internationale*, 87, 86–90.
- Andrić, I. (2016). *Domnișoara*. Traducere de D. Gămulescu, prefață de O. Nedelcu. Uniunea Sârbilor din România.
- Andrić, I. (2020). *Povestiri din singurătate*. Traducere de D. Stoianovici. Polirom.

- Andrić, I. (2021). *Omer-paşa Latas*. Traducere de D. Stoianovici. Polirom.
- Andrić, I. (2022). *Poză de familie şi alte povestiri*. Traducere de O. Nedelcu. Cartier.
- Andrić, I. (2023). *Povestiri despre femei*. Traducere de O. Nedelcu. Polirom.
- Andrić, R. (2010). *Oasele încheieturii*. Traducere de L. Perinaţ Stancov. Uniunea Sârbilor din România.
- Basara, S. (2017). *Mărirea şi decăderea bolii lui Parkinson*. Traducere de O. Nedelcu. Cartier.
- Basara, S. (2018). *Longevitate. Comendia del arte*. Traducere de C. Ghirdă. Anamarol.
- Bastašić, L. (2023). *Prinde iepurele*. Traducere de O. Nedelcu. Black Button.
- Bosulka, S. (1918). *Dragoste de haiduc. Roman sârbesc*. Traducere de D. Caselli. Librăria „Carmen Sylva”.
- Bulatović, M. (1978). *Cocoşul roşu zboară spre cer*. Traducere de D. Petrovici. Univers.
- Bulatović, M. (1987). *Oamenii cu patru degete*. Traducere de A. Costea. Univers.
- Crnjanski, M. (1983). *O picătură de sânge spaniol*. Traducere de L. Tocariu. Univers.
- Crnjanski, M. (1993). *Migraţiile*. Traducere de D. Baiski & O. Nedelcu. Editura de Vest.
- Crnjanski, M. (2002). *Romanul Londrei, vol I-II*. Traducere de M. Ştefănescu. Paralela 45.
- Crnjanski, M. (2007). *Stražilovo*. Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Crnjanski, M. (2007). *Lirica Itacăi şi alte poezii*. Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Crnjanski, M. (2007). *Jurnal despre Čarnojević*. Traducere de I. Radin Peianov. Brumar.
- Ćipiko, I. (1964). *Păianjenii*. Traducere de G. Dumitrescu & M. Gheorghievici. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1965). *Peripeţiile lui Nikoletina Bursač*. Traducere de M. Sevastos & V. Vescu. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1966). *A opta ofensivă*. Traducere de M. Sevastos & V. Vescu. Editura pentru Literatură Universală.
- Ćopić, B. (1970). *Anii măgăriilor*. Traducere de G. Bulic. Editura Tineretului, 1970.
- Ćopić, B. (1972). *Dezlănţuirea*. Traducere de George Bulic. Editura Militară.
- Ćosić, B. (2002). *Rolul familiei mele în revoluţia mondială*. Traducere de G. Ecovoiu, prefaţă de C. Bernic. Art.
- Ćosić, D. (1957). *Soarele e departe*. Traducere de V. Vescu şi A. Mirea. Editura de Stat pentru Literatură şi Artă.
- Ćosić, D. (2017). *Rădăcinile*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Domanović, R. (1956). *Stradia. Povestiri satirice*. Traducere de V. Vescu & D. Bărbulescu. Editura de Stat pentru Literatură şi Artă.

- Drašković, V. (1995). *Cuțitul*. Traducere de D. Baiski. Helicon.
- Drašković, V. (2005). *Consulul rus*, Traducere de D. Baiski. Uniunea Sârbilor din România.
- Dučić, J. (1938). *Comoara împăratului Radovan. Cartea despre soartă*. Traducere de B. Pisarov, Tipografia ziarului „Universul”.
- Dučić, J. (1939). *Cetăți și himere. Scrisori din: St. Beatenberg, Geneva, Paris, Corfu, Roma, Delphi, Avila, Atena și Ierusalim*. Traducere de B. Pisarov, Tipografia ziarului „Cugetarea”. P. C. Georgescu – Delafras.
- Dučić, J. (1939). *Legende albastre. Poeme în proză*. Traducere de B. Pisarov. Tipografia ziarului „Cugetarea”. P. C. Georgescu – Delafras.
- Glišić, M. (1970). *Învățătorul și alte povestiri*. Traducere de V. Teodorescu, C. Gheorghiu & S. Morcovescu. Univers.
- Ignjatović, S. (1997). *Când eram cu toții Tito și alte povestiri*. Traducere de I. Radin Peianov. Universal Dalsi.
- Isaković, A. (1970). *Ferigă și foc*. Traducere de M. Jivcovici. Univers.
- Kiš, D. (1987). *Clepsidra*. Traducere de L. Tocariu. Univers.
- Kiš, D. (1992). *Criptă pentru Boris Davidovici*. Traducere de S. Lăzăreanu. Editura de Vest.
- Kiš, D. (1996). *Enciclopedia morților*. Traducere de M. Ștefănescu. Univers.
- Kiš, D. (2000). *Grădina, cenușa*. Traducere de I. Radin Peianov. Univers.
- Kiš, D. (2000). *Suferințe timpurii*. Traducere de M. Ștefănescu. Polirom.
- Kiš, D. (2006). *Criptă pentru sufletul lui Boris Davidovici*. Traducere de I. Cărmăzan & S. Cărmăzan, Uniunea Sârbilor din România.
- Kiš, D. (2009). *Criptă pentru Boris Davidovici*. Traducere de S. Lăzăreanu, prefață de A. Babeți. Polirom.
- Lalić, M. (1957). *Nunta*. Traducere de M. Gafton & V. Stoianovici. Editura pentru Literatură Universală.
- Lazarević, L. (1896). *La puț – scene din viața sârbă*. Traducere de D. N. Svilokossitch. *Convorbiri literare*, 3.
- Lazarević, L. (1911). *Popa nostru ăl bătrân*. Traducere de N. Ținc. Tipografia C. Constantinescu.
- Lazarević, L. (1916). *Povestiri sârbești*. Traducere de V. Teconția. Minerva.
- Lazarević, L. (1926). *Werther*. Traducere de C. S. Constante. Adevărul.
- Lukić, S. (1988). *Flori de apă*. Traducere de V. Stoianovici & O. Nedelcu. Univers.
- Miljković, B. (2020). *Phoenix arzând*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Nušić, B. (1954). *Doamna ministru*. Traducere de M. Jivcovici. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Nušić, B. (1957). *Opere alese*. Traducere de M. Jivcovici, D. Gămulescu, I. Botez & P. Martinescu, prefață de M. Jivcovici. Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

- Njegoš, P. P. (1978). *Cununa munților*. Traducere de D. M. Ion, prefață de T. Vîjeu. Albatros.
- Njegoš, P. P. (2021). *Flacăra microcosmică*. Traducere de L. Raichici. Eikon.
- Obradović, D. (2011). *Fabule*. Traducere de I. Muncian. Uniunea Sârbilor din România.
- Pavić, M. (1998). *Dicționarul khazar. Roman lexic în 100.000 de cuvinte. Exemplar feminin*. Traducere de M. Ștefănescu. Nemira.
- Pavić, M. (2000). *Peisaj pictat în ceai*. Traducere de M. Ștefănescu. Univers.
- Pavić, M. (2003). *Partea lăuntrică a vântului sau roman despre Hero și Leandru*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2006). *Ultima iubire la Țarigrad. Îndreptar de ghicit*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2008). *Mantia de stele. Ghid astrologic de ghicit*. Traducere de M. Ștefănescu. Humanitas.
- Pavić, M. (2009). *Celălalt trup*. Traducere de M. Ștefănescu. Paralela 45.
- Pavić, M. (2015). *Unicat. Cartea cu 100 de finaluri*. Traducere de M. Ștefănescu. Pandora M.
- Pavić, M. (2023). *Teatru de hârtie*. Traducere de M. Ștefănescu. Corint.
- Pavlović, M. (2006). *Adunarea câinilor la Cnossos*. Traducere de A. Dumbrăveanu, S. Gvozdenovici & L. Alexiu, postfață de D. R. Popescu. Uniunea Sârbilor din România.
- Pekić, B. (1985). *Pelerinajul lui Arsenie Njegovan*. Traducere de V. Stoianovici. Univers.
- Pekić, B. (2008). *O istorie sentimentală a Imperiului Britanic*. Traducere de C. Ghirdă. Historia.
- Petrović, J. (2020). *Totul va fi bine*. Traducere de G. Ecovoiu. Aramis.
- Petrović, U. (2020). *Al cincilea fluture*. Traducere de S. Berlovan. Aramis.
- Pištalo, V. (2000). *Tesla. Portret între măști*. Traducere de M. Ștefănescu. Anticipația.
- Popa, V. (1966). *Versuri*. Traducere de N. Stănescu. Editura Tineretului.
- Popa, V. (1983). *Sare de lup. Versuri*. Traducere de M. Sorescu & S. Popovici, prefață de M. Sorescu. Univers.
- Popa, V. (1995). *Câmpia neodihnei*. Traducere de I. Flora. Minerva.
- Popa, V. (2000). *Inel celest. Poeme alese*. Traducere de I. Flora, prefață de C. Ungureanu. Grai și suflet – Cultura națională.
- Puslojić, A. (1998). *Gradul zero al poeziei*. Traducere de N. Stănescu & I. Flora. Helicon.
- Savić, M. (1996). *Pâine și frică*. Traducere de I. Radin Peianov. Nemira.
- Selimović, M. (1971). *Dervişul și moartea*. Traducere de V. Stoianovici. Univers.
- Simović, Lj. (2009). *Furtună deasupra Belgradului*. Traducere de S. Gvozdenovici & L. Alexiu. Uniunea Sârbilor din România.

Sremac, S. (1963). *Popa Ćira și popa Spira*. Traducere de V. Vescu, prefață de M. Jivcovici. Editura pentru Literatură Universală.

Stanković, B. (1959). *Sânge stricat*. Traducere de I. Soare & G. Bulic. Editura pentru Literatură Universală.

Vojnović, I. V. (1925, 1930). *Sirena*. Traducere de I. Gorun. Adevărul.

Octavia Nedelcu

**THE RECEPTION OF SERBIAN LITERATURE IN ROMANIA.
NEW CHALLENGES FOR THE THIRD MILLENNIUM**

Summary

The reception of the Yugoslav and – later on – the Serbian literature in Romania is a topic of constant interest for Slavists (Serbists) in Romania, being undoubtedly conditioned by the historical, political, social, linguistic and cultural context over time. Our paper deals with the translation of literary texts coming from the ex-Yugoslav space in general and from the Serbian space in particular, and it is meant to be a presentation of the translationology phenomenon from a diachronic and synchronic perspective. The paper includes several aspects: preliminary linguistic aspects, the panorama of literary translations over time, the role of publishing houses and the criteria of selection of the works to be translated, the status of the translator in the past and nowadays, the political and economic censorship, trends in translationology, the institutions and the cultural bodies that support translation, the current issues the translator faces, portraits of translators, new challenges for young translators in the future. Without simply providing a complete list of the most „welcome” Serbian authors in the Romanian cultural space, Ivo Andrić, Milorad Pavić, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Vasko Popa, Branislav Nušić etc., the paper analyzes the echo of these works, the chronicles or the related signals in the Romanian periodicals and literary publications having promoted ex-Yugoslav and Serbian literature over time. Without claiming to provide an exhaustive approach, the paper is meant to be an objective x-ray of the reception of the Serbian literature in Romania, and, besides the synthetic information brought forth, we do hope it will arouse interest and it will turn into a topic for shared projects.

Keywords: translationology, literary translation, reception through translations, the Serbian literature, institutionalization of translations.

Октавија Неделку

**РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У РУМУНИЈИ.
НОВИ ИЗАЗОВИ У ТРЕЋЕМ МИЛЕНИЈУМУ**

Резиме

Рецепција југословенске књижевности, а потом српске књижевности у Румунији, одувек је будила интересовање слависта (србиста) у Румунији и била је током времена условљена историјским, политичким, друштвеним, лингвистичким и културолошким околностима. У раду се разматрају најзначајнији лексичко-семантички и стилистички аспекти превођења књижевних текстова са простора бивше Југославије, а нарочито са простора данашње Србије, са посебним освртом на феномен традиктологије из дијахронијске и синхронијске перспективе. Рад указује на разноврсна актуелна питања од историје језика до књижевног превођења, истичући улогу издавачких кућа у избору књижевних дела које вреди преводити, од статуса преводиоца у прошлости и садашњости до политичке и економске цензуре у области превођења, од културних институција које суфинансирају превођење до разних изазова са којима се суочавају данашњи преводиоци дела српске књижевности. У нашој анализи указујемо на књижевна остварења најпревођенијих писаца на румунској територији: Ива Андрића, Милоша Црњанског, Данила Киша, Васка Попе, Бранислава Нушића и пружамо кратак увид у истраживачке преокупације угледних критичара које налазимо у бројним огледима, рецензијама и књижевним часописима. Наш рад пружа допринос објективном сагледавању рецепције српске књижевности у Румунији и од заједничког је интереса како за румунске, тако и за српске истраживаче.

Кључне речи: традиктологија, књижевни превод, рецепција српске књижевности у румунској култури, изазови у преводаштву.